

Гавришева Г.П.

СПРИЙНЯТТЯ ПОЕЗІЇ ПОЛЯ ВЕРЛЕНА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Мета цієї статті – показати хронологію сприйняття творчості Поля Верлена в українській літературі; розглянути найбільш характерні риси верленової поезії в контексті її інтерпретації українськими поетами й перекладачами, як і літературними критиками.

Коло проблем, окреслених в статті, належить до історії літературного перекладу та літературної компаративістики, актуальної галузі літературознавства, яка набуває особливо інтенсивного розвитку у другій половині ХХ ст. і в наш час. Як слушно зауважує академік Д.С. Наливайко в останніх своїх студіях в галузі порівняльного літературознавства, на сучасному етапі поряд з необхідністю вивчення взаємозв'язків і взаємодії між літературою та іншими мистецтвами “пріоритетним залишається вивчення міжлітературних генетико-контактних зв'язків” [1, 15; 2].

По темі статті були зроблені доповіді на II та III Міжнародних Конференціях “Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур” в Дніпропетровську (1995, 1996), а також на Міжнародному науковому семінарі “Дослідження і вивчення романських мов і літератур у контексті національних культур” в Києві (1996). Стаття є розширеним, прокоментованим варіантом матеріалів, сформульованих в тезах доповідей [3; 4; 5].

В сучасній літературній критиці Поль Верлен одностайно вважається неперевершеним майстром французької і світової лірики. Його поетичний світ “надзвичайно мінливий і суперечливий у своїх настроях і враженнях, але він завжди гармонійний і вишуканий” [6, с. 230].

Поетична обдарованість Верлена виявляється досить рано: вже в шкільні роки він пише перші вірші, захоплюється поезією В. Гюго, відчуває вплив Ш. Бодлера, а згодом – парнасців, особливо Т. Банвіля та

Ш. Леконт де Лиля. Протягом другої половини 60-х років ХІХ ст. молодий Верлен приєднується на якийсь час до парнаської групи, друкує свої вірші в їхньому альманасі “Сучасний Парнас” (1866). В той же час з'являються й перші самостійні збірки – “Сатурнічні поезії” (1866) і “Вишукані свята” (1869), в яких чимало віршів вже свідчать про несхожість Верлена на своїх сучасників.

Через двадцять сім років сам поет під час публічного виступу в Антверпені (1893) висловив досить іронічну і, разом з тим, цілком об'єктивну думку щодо своїх поетичних дебютів: “Першою моєю спробою стали “Сатурнічні поезії”, твір юнацький і тому, цілком зрозуміло, позначений там і тут запозиченнями. Однак, той дорослий чоловік, що жив всередині дещо педантичного юнака, яким я тоді був, час від часу відкидав або, точніше, підіймав маску і заявляв потихеньку про себе багатьма невеличкими віршами. Відтепер ці поезії свідчили про виразну схильність до меланхолії, то чуттєвої, то мрійливо таємничої; і щоб її ствердити, можливо, в більш приємній формі, з'являються, через два роки, вдягнені в костюми персонажів італійської комедії та феєрії в стилі Ватто, “Вишукані свята”. А ще там можна знайти деякі смачні відтінки пом'якшеної ущупливості та ніжної дошкульності” [7, 475].

Ця самооцінка поета, - майже наприкінці життя, коли, незважаючи на богомне і скандальне існування, він був надзвичайно популярним і вже загальновизнаним, - свідчить про його свідоме прагнення вже в юні роки не тільки бути хорошим учнем, але знайти свій власний шлях, повністю самовиразитися в поезії.

Поля Верлена вважають зачинателем символізму, а також визначним майстром імпресіонізму у французькій поезії, хоча сам він вважав і підкреслював, що не належить до жодної літературної школи. Своєю творчістю він визначив подальший розвиток лірики не тільки Франції, а й усієї Європи ще за життя. Поль Верлен повів за собою не тільки ціле покоління французьких символістів. Його творчістю захоплювались і відчували на собі його вплив Р.-М. Рільке та О. Блок, Ф. Гарсія Лорка та Б. Пастернак, В. Брюсов та А. Ахматова, українські поети-неокласики [6, с. 243].

В українській літературі Верлена почали перекладати досить рано, ще наприкінці ХІХ ст. Серед перших українських перекладачів французького поета – Василь Стефаник, Павло Грабовський, Іван Франко. Про інтерес Стефаника до Верлена свідчать його щоденники, а також листи. У 1896 році, тобто в рік смерті Верлена, Стефаник пише до свого друга Вацлава Морачевського. Письменник хворий, йому сумно, і в зв'язку з цим “він згадує вірш Верлена “Осінь пісня” та дає його вільний переклад.

“За стан мій я не годен вам писати. Щось так багато на душі накопало, а таке журливе і безкінечне, що драпане пером по папері загонить тоту сумовитість ще глибше, як перед тим. І слів бракує. А от хіба Верлен, може, хоч в частині Вам скаже то, чого я не гаран.

Тихі ридання. Сумно ридає Осінь вогкая, серце дроз обіймає, дика ж розпука що на нім грає. Блуджу – зболений, Світом зболеним, Увесь змарнілий, Як вітром битий, По пустих нивах Листок зів'ятий”. На думку

Г. Кочура, “український письменник, сам великий майстер відображення трагічних настроїв, для свого смутку втілення шукав саме в поезії французького лірика і саме у нього знайшов найкращий вираз для того, чого сам – так йому здавалося – неспроможен був висловити” [8, с. 5–6].

Стефаників інтерес до Верлена знайшов відбиток в його приватному литстванні. А в українську літературу, вважає Г. Кочур, французького поета увів П. Грабовський, переклавши у 1897 році ту ж таки саму “Осінь пісню”. Знаменита “Осінь пісня” стала своєрідною “візитною карткою” Верленової поезії в Україні [9, с. 34]. Наступного, 1898 року два вірші Верлена переклав І. Франко, хоч він у свій час

критикував французького поета за аполітичність та надмірний песимізм.

Протягом 20-30-х років XX ст. доробок Верлена вивчають Микола Зеров та Сергій Савченко, які готували антологію французької поезії, куди планували включити верленові вірші. Інтерес до творчості французького поета не згасає. Загалом перекладено більше сотні верленових поезій, причому деякі, найпопулярніші з них, існують у кількох перекладах. “Осінь пісня”, наприклад, відома в десятих українських варіантах, найкращими з яких вважаються переклади Г. Кочура, М. Лукаша, М. Терещенка, Бориса Тена. Аналізу українських перекладів “Осінь пісні” присвячує одну з своїх недавніх розвідок відомий літературознавець і сам перекладач Андрій Содомора [10]. Зіставляючи різні варіанти, він віддає перевагу

Г. Кочуру.

Можливість адекватного перекладу завжди є проблемою навіть для досвідченого майстра. Саме тому, відзначає А.О. Содомора, Г. Кочур вживає для назви своєї останньої збірки перекладів слово – “відлуння” [11]. “Бо справді виникає сумнів, чи “переклад” у стислому розумінні слова може бути застосований до іншомовних тлумачень поезій Верлена – творів, де слово, полишаючи всі інші зображальні функції, стає майже носієм мелодії. Чи можна, власне кажучи, перекласти пісню, передати притаманний їй настрій, стан поетової душі? Кожен з українських перекладачів, послугуючись засобами рідної мови, творить, по суті, свій настрій. Г. Кочур, прислухаючись до першотвору, найчутливіше настроїв душевні струни; саме в його “Осінь пісні” чуємо найчистіше відлуння Верленової музики” [10, с. 51].

Зіставимо, для ілюстрації, оригінал з перекладом:

Les sanglots longs / Des violons / De l'automne /
Blessent mon coeur / D'une langueur / Monotone /
Tout suffocant / Et blême quand / Sonne l'heure /
Je me souviens / Des jours anciens / Et je pleure /
Et je m'en vais / Au vent mauvais / Qui m'emporte /
Deçà, delà, / pareil à la / Feuille morte /

Неголосні / Млосні пісні / струн осінніх /
Серце тобі / топлять в журбі, / в голосіннях /
Блідну, коли / чую з імлі - / б'є годинник /
Линуть думки / в давні роки / мрій дитинних /
Вийду я в двір – / вихровий вир / в полі млистім /
Крутить, жене, / носить мене / з жовклим листям /

На думку фахівця, цей переклад Г. Кочура є шедевром, своєрідним “лакмусовим папірцем” його високої перекладацької майстерності. Саме ця інтерпретація твору французького поета “заввчала найспорідненішим голосом” [10, с. 48].

В різні роки українські переклади окремих поезій Верлена друкувалися в літературних часописах, в періодичних виданнях чи збірках. І хоча ці факти свідчать, що Верлен відомий українському читачеві здавна, проте перше окреме видання його поезій в Україні відбулося лише у 1968 році. У видавництві “Дніпро” вийшла книжка “Полю Верлен. Лірика” в серії “Перлини світової лірики” [12]. Її перекладачами й укладачами стали

М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур. Автором передмови є Г. Кочур. В цьому виданні вміщені найбільш відомі, найбільш характерні зразки лірики французького поета. Переклади зроблено за паризьким виданням 1957 р. [13].

Як свідчить автор передмови, “було ухвалено не робити ніякого розподілу віршів між перекладачами: кожен мав іти за своїми уподобаннями й перекладати, що хоче. В разі можливих збігів (а вони виникли одразу ж) умовилися пропонувати по кілька перекладів одного вірша: в роботі над таким складним для перекладу поетом, як Верлен, одному перекладачеві могло пощастити у відтворенні однієї особливості оригіналу, іншому – іншої. Різні способи розв’язання одного завдання могли б бути цікаві читачеві й повчальні для молодого перекладача” [8, с. 23]. Внаслідок цього виникли подвійні переклади чималої кількості віршів (“Осінь пісня”, “Нічний ефект”, “Сентиментальна розмова”, “В місячній світлі”, “Так тихо серце плаче”, “Тихе небо понад дахом”, “Каспар Гаузер співає” та ін.).

Більше половини перекладів в цьому виданні належить М. Лукашу. Даючи оцінку цьому неперевершеному перекладачеві, Г. Кочур в статті “Феномен Лукаша” відзначає: “В теорії українського художнього перекладу Миколі Лукашеві належить місце особливе, виняткове Перекладач такого діапазону – рідкісне явище не лише в українській, а і в будь-якій літературі” [14, с. 50]. У перекладацькій спадщині М. Лукаша знайдемо переклади з дванадцяти мов (а знав він їх – двадцять вісім!). Універсальність його перекладацької праці характеризується не лише кількістю мов, а також тематичною та жанровою різноманітністю, володінням мовними стилями, багатством інтонацій.

Що стосується Верлена, він був для М. Лукаша одним з найулюбленіших французьких авторів. Саме тому М. Лукаш переклав біля сімдесяти його поезій. “Все написане у Лукаша – плід високого натхнення” [14, с. 51]. Перекладаючи славнозвісну “Осінь пісню”, М. Лукаш відходить від верленівського повтора сонантних приголосних “л” та “н” на початку вірша. Заради того, щоб зберегти ключове слово “le violon” – “скрипка”, яке українською звучить різко, перекладач не оминає, а підсилює його різкість. Виникає

неповторний варіант перекладу: “ячать хлипки, хрипкі скрипки листопада”. Мелодичний ефект оригіналу відтворено засобами української мови. Висока майстерність перекладів Верлена М. Лукашем свідчить про те, що інтимна лірика – це ще одна грань його неповторного таланту.

Заслугою Лукаша-перекладача є те, що він фактично відкрив для читача Верлена останніх років його життя, перекладаючи ті поезії, які до нього ніхто не перекладав. Російські перекладачі, такі як Ф. Сологуб,

В. Брюсов, І. Еренбург, Б. Пастернак, мало приділяли уваги останньому періоду творчості Верлена, вважаючи, що це період занепаду, деградації його таланту. Саме М. Лукаш показав у своїх перекладах неслухняність такого погляду [14, с. 51].

Загальновідомо, що музикальність Верленової поезії неперевершена.

Б. Пастернак у своїй відомій статті про Верлена каже, що поет “надавав мові, якою писав, тієї безмежної свободи, яка й була його відкриттям у ліриці і яку можна зустріти тільки в майстрів прозового діалога в романі та драмі. Паризька фраза в усій її незайманості й чарівній влучності влітала з вулиці й лягала в строфу цілком, без найменшої силуваності, як мелодичний матеріал для всієї наступної побудови” [15, с. 173].

Верлен обожнював французьку мову, як обожнюють святих, і мріяв бачити її вишуканою, сильною і доволі прозорою, ясною, виразною. Про це він говорить в одному із своїх нарисів в кінці 80-х років, іронізуючи і дещо співчуваючи молодим поетам, які прагнули до “туманних ідеалів”, позбавлених простоти і щирості [16, с. 22]. В знаменитому вірші “Поетичне мистецтво”, який сприймається як віршована декларація Верлена, і який представники символізму оголосили своїм маніфестом, - сам поет сформулював основну вимогу до поезії: наблизити її до музики.

De la musique – avant toute chose.

Музика – над усі закони (М. Рильський).

Найперше – музика у слові (Г. Кочур).

Саме неповторна музикальність Верленових поезій складає найбільшу трудність для перекладача. Цілком слушно є думка про те, що “найкращі Верленові поезії можуть існувати лише в тій мові, в якій вони виникли й зовсім не надаються до перекладу” [8, с. 19].

Інша, не менш значна складність для перекладача посилає в тому, що поезія Верлена, яка здається такою вишуканою, насправді є максимально широкою, невимушеною, природною. Вона є відбитком особистих почуттів, відкритих і тонких. Тому, на думку Г. Кочура, “найменший відхід від простоти, найдрібніший прояв штучності, силуваності у вислові не менш убивчий для перекладу Верлена, ніж неухвага до звукової структури” [8, с. 19].

Говорячи про музикальність Верленових віршів в контексті їх сприйняття українськими митцями, критики звертають увагу на аналогію між Верленом і Тичиною. Верлен проголошує: “De la musique – avant toute chose”. Назви його збірок та поезій – “Romances sans paroles”, “La bonne chanson”, “Ariettes oubliées”, “Sérénade”, “Mandoline”, “Va, chanson, à tire-d’aile”, “Le piano que baise une main frêle” і т. ін. Образи, які він широко вживає: “les sanglots longs des violons de l’automne” (“довгі ридання скрипок осінніх”), “douce chanson” (“ласкавий спів”), “la cloche ... doucement tinte” (“вечірній дзвін”) і т. ін. Як зазначають літературознавці, Верлен належить до поетів того типу, що для них світ відкривається переважно через звуки.

В цьому аспекті є підстави співставляти Верлена з раннім П. Тичиною. У П. Тичини назви збірок – “Сонячні кларнети”, “Замість сонетів і октав”; образи – “горять світи, біжать світи музичною рікою”, “звучить земля, як орган” і т. ін.

В плані зіставлення композиції дослідники, зокрема В. Жирмунський, звертають увагу на спільність композиції цілого ряду ліричних віршів Верлена і Тичини, яка проявляється в поєднанні пейзажної та інтимної теми [Див.8, с. 17]. В деяких випадках мова може йти про вплив, але, на думку фахівців, скоріше в цьому випадку має місце типологічний зв’язок: однаковий тип поетичного мислення породжує однакові засоби поетики.

Продовжуючи розгляд питань, пов’язаних з рецепцією Верлена в Україні, слід звернути особливу увагу на діяльність Максима Рильського. М. Рильський був не тільки талановитим перекладачем французького лірика, але й глибоким, тонким знавцем його поезії, яка його надихала як митця. Перші переклади Верлена були зроблені ним в 20-30 роки для вищезгаданої антології французької поезії, що готувалась за редакцією С.В. Савченка та М.К. Зерова.

В цей період М. Рильський зробив два варіанти перекладу вірша “Les ingénus” (“Пісня невинних”) із збірки “Вишукані свята”. М. Рильський створює дві редакції: перша – ямб, друга – хорей. Обидва варіанти перекладу були надруковані у збірці “Гомін і відгомін” (1929). Вони майстерно відтворюють нюанси верленівської атмосфери “вишуканих свят” в стилі галантного пасторального XVIII ст. Читач ніби уявляє картину Вагто, яка зображує невинних, але дуже звабливих усміхнених пастушок у солом’яних бриликах, що мріють про перші любові. Ці образи були близькі Рильському-неокласику тієї доби.

У 1930 році, для антології ж, Рильський перекладає вірш “Каспар Гаузер співає” (“Je suis venu, calme ophelin”) із збірки “Мудрість”. Вірш є алюзією на безпорадне життя самого Верлена. Ліричний герой смиренно схиляється перед всіма прикрощами долі, намагається не нарікати на неї. І все ж він сумно зітхає: “добрі люди, за мене Господа моліть”.

Як відзначав сам Максим Тадейович, він зробив цей переклад “у шевченківському ключі”, тонко

відчувши споріднений характер Верленового і Шевченкового ліризму, вдаючись до лексично-синтаксичної структури та інтонацій Шевченка. І це не дивно: автор “Слова про рідну матір” як ніхто, глибоко знав Шевченка.

Вважалося, що цей переклад утрачений. Для видання 1968 року переклад вірша “Каспар Гаузер співає” був зроблений М. Лукашем. Читаючи його, Максим Тадейович написав на берегах: “Коли б чудом знайшовся і мій переклад, то, може б, дати паралельно?”. Чудо сталося вже після смерті

М. Рильського – переклад знайшовся в архіві М. Зерова [8, с. 23–24].

Для антології М. Рильський переклав і “Мистецтво поетичне” (“*Art poétique*”) із збірки “Колишнє й не-давнє”.

Музика – над усі закони
Бери ж із розмірів такий
Розчинний, плинний і легкий,
Що у повітрі тане й тоне.

Довгий час цей переклад вважався загубленим, тому для видання 1968 року переклад зробив Г. Кочур. Але у 1990 році було знайдено переклад

М. Рильського і надруковано у часописі “Всесвіт” (№ 10).

Крім вищезгаданих, М. Рильський переклав для цього видання ще декілька віршів з різних збірок Верлена: “Щаслива година” (“*L’heure du berger*”), “Так тихо серце плаче” (“*Il pleure dans mon coeur*”), “Один одного слід у цім житті прощати” (“*Il faut, voyez-vous, nous pardonner les choses*”), “Тихе небо понад дахом” (“*Le ciel est par-dessus le toit*”). Переклад

М. Рильським одного з наймелодійних і найвідоміших віршів Верлена - “*Il pleure dans mon coeur*” (“Так тихо серце плаче”) вважається шедевром. Цей варіант перекладу верленового вірша став хрестоматійним.

На жаль, книжка вийшла в світ вже після смерті М. Рильського. Її закінчували редагувати вже без участі Максима Тадейовича М. Лукаш та Г. Кочур.

Верлен належить не тільки французькій літературі, але й літературі світової. Входження його поезії в різні національні культури має свою столітню історію і невпинно продовжується. Українська література сприйняла французького поета завдяки діяльності цілої плеяди талановитих поетів-перекладачів. В наш час кількість перекладачів Верлена на українську мову сягнула за двадцять. Серед них найбільш відомі і талановиті – М. Зеров,

М. Вороний, М. Драй-Хмара, М. Орест, П. Тичина, Борис Тен, Г. Кочур,

М. Терещенко, М. Рильський, М. Лукаш. Творчістю Верлена захоплюються і

відчувають його вплив сучасні українські поети А. Кичинський, Л. Костенко, Л. Талалай.

Джерела та література

1. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь порівняльного літературознавства // Слово і Час. – 2003. – №5. – С. 10–15.
2. Наливайко Д. Стан і завдання українського порівняльного літературознавства // Літературознавство: [Матеріали IV конгресу Міжнародної асоціації україністів]: Док. та повідомл. – Кн. 2. – К., 2000.
3. Gavrichéva G. Poésie de Paul Verlaine en traductions ukrainiennes // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: [Тези доповідей II Міжнародної Конференції]. – Ч.І. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 55.
4. Гавришева Г.П. Діалог літератур: перекладачі Поля Верлена В Україні – від Стефаніка до Рильського // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: [Тези доповідей III Міжнародної Конференції]. – Т.І, II ч. – Дніпропетровськ, 1996. – С. 60–62.
5. Гавришева Г.П. З історії перекладів поезії Верлена в Україні // Дослідження і вивчення романських мов і літератур у контексті національних культур: [Матеріали Міжнародного наукового семінару]. – К.: КДЛУ, 1996. – С. 20.
6. Зарубіжна література XIX ст.: Посібник / За ред. Ніколенко О.М., Хоменко Н.В., Мацанури В.І. – К.: Академія, 1999. – 360 с.
7. Agard V., Voireau M.-F., Darcos X. Le XIX siècle en littérature. – P.: Hachette, 1988. – 544 p.
8. Кочур Г. Поезія Поля Верлена // Верлен П. Лірика. – К.: Дніпро, 1968. – С. 5–24.
9. Прокоф'єв І.П. Поезія навіювання // Всесвітня література. – 1998. – №7. – С. 33–36.
10. Содомора А.О. Найчистіше возлуння Верленової музики: Аналіз українських перекладів “Осінньої пісні” // Всесвітня література. – 1998. №11. – С. 48–51.
11. Кочур Г.П. Друге відлуння. – К., 1991.
12. Верлен П. Лірика. –К.: Дніпро, 1968. – 176 с.
13. Verlaine P. Oeuvres poétiques complètes. – P.: Gallimard, 1957.
14. Кочур Г. Феномен Лукаша // Всесвітня література. – 1999. – №12. – С. 50–51.
15. Пастернак Б. Поль-Мари Верлен // Верлен П. Лірика. – М.: Худ. Лит., 1969. – С. 169–174.
16. Эткінд Е. Лірика Поля Верлена // Верлен П. Лірика. – М.: Худ. Лит., 1969. – С. 5–23.